

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Μ. Δαφέρμος

Κριτική ανάλυση ορισμένων προσεγγίσεων του γνωστικού αντικείμενου της Ψυχολογίας

Οι θετικιστικά προσανατολισμένοι ψυχολόγοι προτιμούν να ασχολούνται με κάποια επιμέρους, «συγκεκριμένα» θέματα και αποφεύγουν την τοποθέτηση και την εξέταση θεμελιωδών, μεθοδολογικών ζητημάτων που μπορούν να προκαλέσουν αμφιβολίες ή ρήγματα στις προεπιλεγμένες και «αυτονόητες» γι' αυτούς αρχές (βλ. Tolman, 1992). Βέβαια, ακόμα και στις εμπειρικές και, εκ πρώτης όψεως, απομακρυσμένες από την θεωρία σφαίρες της ψυχολογικής έρευνας αναπόφευκτα προκύπτουν γενικότερου χαρακτήρα μεθοδολογικά ζητήματα, που σχετίζονται με το αντικείμενο και την μέθοδο της Ψυχολογίας ως επιστήμης.

Βέβαια, το γνωστικό αντικείμενο και η μέθοδος επιστημονικής έρευνας δεν αποτελούν στατικά και αμετάβλητα μεγέθη, αλλά μετασχηματίζονται κατά την διαδικασία ανάπτυξης της εν λόγω επιστήμης. Η Ιστορία της Ψυχολογίας αποτελεί διαδικασία αναζήτησης του αντικείμενου και της μεθόδου έρευνας της Ψυχολογίας ως επιστήμης.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η κριτική ανάλυση ορισμένων κομβικών προσεγγίσεων του γνωστικού αντικείμενου της Ψυχολογίας, όπως έχουν διαμορφωθεί στην σύγχρονη φάση ανάπτυξής της.

Η συνείδηση ως αντικείμενο της Ψυχολογίας

Σύμφωνα με τον W.Wundt, βασικό εκπρόσωπο της Ψυχολογίας της συνείδησης αποστολή της Ψυχολογίας είναι να περιγράψει τις καταστάσεις της ατομικής συνείδησης και να εξηγή τις σχέσεις των στοιχείων της (Wundt, 2002, 13). Η Ψυχολογία μελετά τα συνειδησιακά φαινόμενα, την «άμεση εμπειρία του υποκειμένου». Οι φιλοσοφικές καταβολές της εν λόγω προσέγγισης εδράζονται στην καρτεσιανή ταύτιση συνείδησης και ψυχισμού. Σημαντική επίδραση στην διαμόρφωση των αντιλήψε-

ων του W.Wundt και γενικότερα της Ψυχολογίας της συνείδησης άσκησε, επίσης, η γερμανική ιδεολογική Φιλοσοφία και ιδιαίτερα οι E.Kant και J. Herbart (Danzinger, 1980).

Κομβική ιδέα του «προγράμματος της Λευψίας» του W.Wundt συνίσταται στην διάκριση δυο κατευθύνσεων της Ψυχολογίας: τη Φυσιολογική Ψυχολογία και την «Ψυχολογία των λαών» (Volkerpsychologie) (Leahey, 1996). Η Φυσιολογική Ψυχολογία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη της άμεσης εμπειρίας του υποκειμένου μέσω πειραματικών διαδικασιών (Πειραματική Ψυχολογία). Ο W. Wundt υποστήριξε την ανάγκη θεμελίωσης της Ψυχολογίας ως ανεξάρτητης πειραματικής επιστήμης που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται πριν από αυτόν. Ήδη στο πλαίσιο της Ψυχοφυσικής είχε αρχίσει από τους G. Fechner, E. Weber, J. Muller, H. Helmholtz η μελέτη του μηχανισμού δημιουργίας των αντιλήψεων και η μέτρηση των χρόνων αντίδρασης των υποκειμένων σε κάποια ερεθίσματα (οπτικά, ακουστικά, απτικά).

Η «Ψυχολογία των λαών» (Volkerpsychologie) ασχολείται με την περιγραφή των ιδιαιτεροτήτων της γλώσσας, των εθίμων, των μύθων, των θρησκευτικών διαφορετικών λαών (Cahan & White, 1992). Έτσι, στον W.Wundt είναι σαφής η *αντιπαράθεση δυο γνωστικών αντικείμενων της Ψυχολογίας, δυο τύπων ψυχολογικής γνώσης, δυο μεθόδων διερεύνησης της συνείδησης* (χρήση πειραματικών μεθόδων των φυσικών επιστημών και ποιοτική περιγραφή των κοινωνικών αναπαραστάσεων – αν χρησιμοποιήσουμε την σύγχρονη ορολογία) που, σε τελευταία ανάλυση, ανταρπάγει την ρήξη φυσικών και κοινωνικών επιστημών.

Η διάκριση των δυο τύπων ψυχολογικής γνώσης που πραγματοποίησε ο W.Wundt συμπύκνωση και ανταρπάγει την αντιπαράθεση Φυσικών επιστημών και επιστημών του πνεύματος (Naturwissenschaften-

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ten, Geisteswissenschaften), την ρήξη «εξηγητικής» και «κατανοούσας» Ψυχολογίας, «νομοθετικής» και «ιδεογραφικής» μεθόδου της ψυχολογικής έρευνας. Οι υποστηρικτές της «κατανοούσας», «πειριγραφικής» Ψυχολογίας ως «επιστήμης του πνεύματος» επιχειρούν να απεικονίσουν την ζωντανή σύνδεση των συστατικών μερών της πνευματικής ζωής του ανθρώπου στην ολότητά της (Dilthey, 2001). Όμως, η απόδοση του ψυχιζμού από το φυσιολογικό υπόβαθρο του και της Ψυχολογίας από τις φυσικές επιστήμες οδηγεί αναπόφευκτα στην αναπαραγωγή του καρτεσιανού διουισμού, του διόλου αντικειμενισμού – υποκειμενισμού που διαπερνά ολόκληρο το φάσμα των κοινωνικών επιστημών (Δαφέρμος, 2003)

Στη σφαίρα της Ψυχολογίας της συνείδησης εμφανίστηκε άλλο ένα κομβικό επιστημολογικό δίλημμα: ποια είναι η σχέση των επιμέρους στοιχείων της συνείδησης με τις συνολικές δομές της; Εμφανίστηκαν δυο βασικές προσεγγίσεις του εν λόγω προβλήματος: οι εκπρόσωποι της πρώτης κατεύθυνσης έδιναν έμφαση στα επιμέρους δομικά στοιχεία της συνείδησης (αισθήσεις, αντιλήψεις, κλπ.), ενώ οι εκπρόσωποι της δεύτερης κατεύθυνσης στο συνολικό, συνθετικό χαρακτήρα της.

Βασικός εκπρόσωπος της πρώτης κατεύθυνσης ήταν ο μαθητής του W.Wundt, E.Titchener, ο οποίος στηρίζονταν κυρίως στην παράδοση του εμπειρισμού των J.Locke και D.Hume θεωρούσε ότι τα συνθετα συνειδησιακά φαινόμενα (πχ θέληση, νόση) αποτελούν ένα σύνολο απλούστερων στοιχείων (αισθήσεων). Έτσι, στα πλαίσια της Συνειρμικής Ψυχολογίας υιοθετείται ένας *ιδιότυπος αισθητηριακός ατομισμός, μια μηχανιστική και μονόπλευρα αναλυτική προσέγγιση της συνείδησης.*

Αναπόφευκτη συνέπεια της υιοθέτησης της ενδοσκοπησης ως βασικής μεθόδου ανάλυσης των καταστάσεων της συνείδησης ήταν η ταύτιση του υποκειμένου και του αντικειμένου της έρευνας. Η ενδοσκοπηση εδράζεται στη δυνατότητα διπλάσιασμού της συνείδησης σε δύο επίπεδα: α) στις αντιλήψεις, στις αισθήσεις, τις σκέψεις του υποκειμένου, β) στις παρατηρήσεις του υποκειμένου σχετικά την άμεση εμπειρία, τα βιώματα του. Όμως, ως γνωστόν, η συνείδηση δεν μπορεί πάντα να «διπλασιάζεται». όταν το υποκείμενο είναι πλήρως αφιερωμένο σε μια δραστηριότητα δεν μπορεί ταυτό-

χρονα να παρατηρεί τον εαυτό του (δυο δραστηριότητες μπορούν να εκτελεστούν, όταν η μια από αυτές αποκατα αυτοματοποιημένο χαρακτήρα) (Gippenreiter, 1996).

Η δεύτερη κατεύθυνση διερεύνησης της συνείδησης έχει προπομπό τον F.Brentano. Αντικείμενο της Ψυχολογίας, σύμφωνα με τον F.Brentano, είναι η μελέτη των ενεργημάτων της συνείδησης (θέσεις, ακρόαση, κρήση) και όχι η ανάλυση των επιμέρους στοιχείων της. Βασικά γνωρίσματα της συνείδησης είναι η ενεργητικότητα, η αναφορικότητα (intentionalitat) στο αντικείμενο προς το οποίο στρέφεται και η ενόπτιά της. Ο F.Brentano θεωρούσε ότι η Ψυχολογία δεν είναι *πειραματική*, αλλά *περιγραφική επιστήμη*. Αν, όμως, αποστολή της Ψυχολογίας είναι η περιγραφή των καταστάσεων της συνείδησης, τότε το ζήτημα της διερεύνησης των αιτιωδών σχέσεων και της αμοιβαίας συνάφειας της συνείδησης με τον υλικό κόσμο εκπίπτει. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι απόψεις του F.Brentano άσκησαν σημαντική επίδραση στην διαμόρφωση της Φαινομενολογίας του E.Husserl και της Μορφολογικής Ψυχολογίας.

Ο E.Husserl άσκησε κριτική στην φυσικοποίηση της συνείδησης και στην εξήγησή του στη βάση κάποιων δεδομένων και αμετάβλητων νόμων της φύσης (Husserl, 1988, 27). Έτσι, σε αντιδιαστολή με την πειραματική, νατουραλιστική Ψυχολογία που ασχολείται με την εμπειρική συνείδηση ο E.Husserl πρότεινε τη δημιουργία Φαινομενολογικής Ψυχολογίας, η οποία περιγράφει και αναλύει τα συνειδησιακά φαινόμενα στην «αμεσότητα» και «καθαρότητα» τους. Οι φαινομενολόγοι οντολογικοποιούν την συνείδηση και αρνούνται την δυνατότητα θεωρητικής απεικόνισης της αντικειμενικής πραγματικότητας που κρύβεται πέραν των συνειδησιακών φαινομένων. Όμως, η περιγραφή και η ανάλυση της «κρήσης των συνειδησιακών φαινομένων» ως αυθύπαρκτης πραγματικότητας και η απόρριψη της αιτιοκρατικής εξήγησής τους (πρώτα απ' όλα, της αναζήτησης της κοινωνικο-ιστορικής προέλευσής τους) δημιουργεί ανεπάρβλητες δυσκολίες για την κατανόηση της σχέσης του ψυχιζμού με τον υλικό κόσμο. Σύμφωνα με τον J.Piaget η κεντρική δυσκολία της Φαινομενολογίας συνίσταται στην απόπειρα «να εξηγήσει τα πάντα ξεκινώντας από μια απόλυτη αρεπρία που βρισκόταν στη συνείδηση, ενώ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

κάθε συνείδηση έχει μια ιστορία που τη συνδέει με τον σχηματισμό της δράσης και από κει με τον οργανισμό» (Piaget, 1987, 190).

Η Μορφολογική Ψυχολογία είναι μια από τις πιο γόνιμες προσεγγίσεις της Ψυχολογίας της συνείδησης (Köhler, 1959) που διαμορφώθηκαν υπό την επίδραση της Φαινομενολογίας. Οι εκπρόσωποι της (M.Wertheimer, W.Kohler, K.Koffka) επιχειρήσαν να υπερβούν τον μεθοδολογικό ατομισμό της Συνειρμικής Ψυχολογίας και να διερευνήσουν με αντικειμενικό τρόπο τις αρχές που διέπουν την συνολική, δομημένη απεικόνιση της πραγματικότητας, κυρίως στο επίπεδο του αντίληπτικού πεδίου, στη βάση της καντιανής αντίληψης για τις αριστί μορφές εποπτικότητας. Βασική ανεπάρκεια της εν λόγω προσέγγισης είναι η έλλειψη συγκεκριμένης κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης των δομών της συνείδησης, οι οποίες παρουσιάζονται ως παγιωμένες, φυσικές και αμετάβλητες οντότητες (Δαφρέμος, 2002).

Συνολικά, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι πλουσιμείς απόψεις δημοφιλούς Ψυχολογίας της συνείδησης - παρά την σημαντική συμβολή τους στην ανάπτυξη της Ψυχολογίας - οδήγησαν στον εγκλωβισμό της ψυχολογικής έρευνας στην ανάλυση της κατάστασης της συνείδησης του ατομικού υποκειμένου, ενώ οι απόπειρες ανάλυσης της κοινωνικής συνείδησης (όπως η «Ψυχολογία των λαών» του W.Wundt) παρέμειναν σε περιγραφικό, εμπειρικό, προεπιστημονικό επίπεδο.

Οι σημαντικότερες προσεγγίσεις της Ψυχολογίας της συνείδησης αναπτύχθηκαν σε ένα θεωρητικά ασταθές και μεθοδολογικά μετέωρο πεδίο μεταξύ της νατουραλιστικής, αναγωγικής ανάλυσης της συνείδησης (της αναγωγής της συνείδησης στις φυσολογικές διαδικασίες του εγκεφάλου) και της πνευματοκρατικής, υποκειμενικής ερμηνείας της, δίχως να καταφέρνουν να γεφυρώσουν το χάσμα συνείδησης και αντικειμενικής πραγματικότητας. Όμως, η εν λόγω ρήξη οδήγηε στην αναπαραγωγή κομβικών μεθοδολογικών αντιθέσεων: του γνωστού ψυχοφυσιολογικού προβλήματος, του δόλου αντικειμενισμού-υποκειμενισμού, κλπ.

Πέραν τούτου, η σύγκρουση ατομισμού - δομισμού, κατά την ερμηνεία της συνείδησης, εδράζεται στην μεταφυσική παραδοχή ότι τα επιμέρους δομικά στοιχεία και οι ενδότερες δομές της συνείδησης είναι οντότητες πλήρως αποσπασμένες μεταξύ τους

και συνδέονται με ένα προκαθορισμένο, εξωτερικό και αμετάβλητο τρόπο.

Το ασυνείδητο ως αντικείμενο της Ψυχολογίας

Η δεύτερη προσέγγιση του γνωστικού αντικείμενου της Ψυχολογίας εμφανίστηκε ως κριτική της παραδοσιακής ταύτισης ψυχισμού και συνείδησης. Η στροφή στη μελέτη του ασυνείδητου και η φροϋδική κριτική της παραδοσιακής Ψυχολογίας εμπειρείχε μια «αποφατική», αρνητική προσέγγιση του αντικείμενου της παραδοσιακής Ψυχολογίας της συνείδησης και, κατά συνέπεια, τον τετροπροσδιορισμό της νέας κατεύθυνσης. «Η κατανόηση μιας ασυνείδητης νοητικής κατάστασης προϋποθέτει πρόσβαση στη συνείδηση. Δεν μπορούμε να έχουμε άλλη αντίληψη του ασυνείδητου, πέραν από αυτήν του δυνατά ενσυνείδητου» (Searle, 1997, 177).

Αναμφβολα, η έννοια του ασυνείδητου εξεζητήθηκε πολύ πριν τον S.Freud. Ο Πλάτωνας περιέγραψε με πολύ γλαφυρό τρόπο το «άγριο» και «κτηνώδες» τμήμα της ανθρώπινης ψυχής (Πλάτωνας, Πολιτεία, 571-572). Στον G.Leibniz γίνεται λόγος για την ύπαρξη των «απαρτημένων», «ασυνείδητων», «ελάχιστων» αντιλήψεων, ενώ ο E.Kant αναφέρεται στην ύπαρξη «συμπεκνημένων» αντιλήψεων της ανθρώπινης ψυχής. Ο I. Fichte ερμηνεύει το ασυνείδητο ως την πρωταρχική, ελεύθερη από όρια ή περιορισμούς δραστηριότητα του υποκειμένου που δημιουργεί τον εσωτερικό και εξωτερικό του κόσμο. Στον A.Schopenhauer η «τυφλή», «ασύλληπτη», χαστική, ασυνείδητη βούληση οντολογικοποιείται και παρουσιάζεται ως η πρωτογενής, φυσική βάση όλων των πραγμάτων (Leibin, 1990).

Η συμβολή του S.Freud οντιστάται στο ότι το ασυνείδητο μεταφέρθηκε από την περιφέρεια στο κέντρο της θεωρητικής και πειραματικής έρευνας και μετατόπηκε στο κεντρικό αντικείμενο ενασχόλησης της Ψυχολογίας. Η συνεισφορά της ψυχανάλυσης στην ανάπτυξη της Ψυχολογίας συνίσταται στο ότι οι εκπρόσωποι της έστρεψαν την προσοχή τους στην αντίχρηση των μη συνείδητων κινήσεων των ανθρώπινων πράξεων και συνέβαλλαν στην υπέρβαση της ταύτισης της συνείδησης με τον ψυχισμό.

Αρχικά, η ψυχανάλυση παρουσιάστηκε ως μέθοδος θεραπείας των νευρώσεων, ενώ στη συνέχεια μετατράπηκε σε καθολική θεωρία για τον ανθρώπι-

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

νο ψυχισμό και η σύγκρουση συνειδητού και ασυνειδητού θεωρήθηκε η κεντρική αντίθεση της ψυχικής ζωής του ανθρώπου. Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο η ψυχανάλυση απέκτησε φιλοσοφικό χαρακτήρα και μεταδόθηκε σε καθολική θεωρία για την ερμηνεία του πολιτισμού μέσω του γνωστού τριαδικού χωρισμού του ανθρώπινου ψυχισμού («Αυτό», «Εγώ», «Υπερεγώ») (σχετικά με την εξέλιξη της Ψυχανάλυσης βλ. Voloshinov (1993)).

Έτσι, η ψυχανάλυση από μια επιμέρους τεχνική αντιμετώπισης των νευρώσεων (της υστερίας) μετατράπηκε σε μια καθολική θεωρία του ανθρώπινου πολιτισμού, ενώ το ασυνείδητο από μια επιμέρους στιγμή της ψυχικής ζωής του ατόμου μεταδόθηκε σε ένα καθολικό σχήμα για την ερμηνεία πάσης φύσεων ατομικών ή κοινωνικών προβλημάτων. «Η δημιουργία του Dostoevsky, αποκαλύπτεται με το ίδιο κλειδί, όπως το τοτέμ και το ταμπού των πρωτόγονων φυλών. Η χριστιανική εκκλησία, ο κομμουνισμός, η πρωτόγονη ορδή, όλα στην Ψυχανάλυση έχουν την ίδια πηγή» (Vygotsky, 1996, 332). *Η προκλήση του γνωστικού αντικείμενου ενός επιμέρους κλάδου της Ψυχολογίας εκτός των ορίων εφαρμογής του και η μετατροπή του, αρχικά, σε μια καθολική ψυχολογική θεωρία και, στη συνέχεια, σε μια καθολική φιλοσοφική θεωρία αποτελεί μια από τις σημαντικότερες μεθοδολογικές αιτίες των αντιφάσεων αρκετών κατευθύνσεων της Ψυχολογίας.*

Παρά την επιθυμία του θεμελιωτή της ψυχανάλυσης να την μετατρέψει σε πραγματική, καθολικά αποδεκτή επιστήμη, αυτή δεν κατάφερε να ξεφύγει από την υιοθέτηση της υποκειμενικής μεθόδου ανάλυσης των καταστάσεων του ασυνειδητού, μιας νέας εκδοχής της ενδοσκοπικής, φαινομενολογικής προσέγγισης. Η ψυχανάλυση αντικατέστησε την ενδοσκοπία στην πολυθρόνα από την ενδοσκοπία στην κουκέτα του ψυχαναλυτή (Leahy, 1996).

Ο μεθοδολογικός δυϊσμός της ψυχολογίας του ασυνειδητού βρήκε την έκφρασή του στην αντιπαράθεση «Αυτό» (id) και «Υπερεγώ» (superego), φυσικών ενστίκτων και κοινωνικών κανόνων, ατόμου και πολιτισμού. Κατά την ερμηνεία του πολιτισμού στα πλαίσια της φροϋδικής Ψυχολογίας του ασυνειδητού εμφανίζεται ένας ιδιότυπος «λογικός κύκλος» αφενός μεν, ο πολιτισμός παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της απώθησης των πρωταρχικών ορμών του ατόμου. Αφετέρου δε, ο πολιτισμός παρουσιάζ

ζεται ως η αιτία αυτής της απώθησης (Leibin, 1990). Σε πρώτο πλάνο τίθεται η ρήξη, ο ανταγωνισμός μεταξύ των σκοτεινών δυνάμεων, οι οποίες ενυπάρχουν στα βάθη του ανθρώπινου ψυχισμού (στα ασυνείδητα ένστικτα) και των ηθικών προσαγών του πολιτισμού, η σύγκρουση του εγωιστικού ατόμου και της καταπιεστικής κοινωνίας που φαίνεται να απορρέει από την ίδια την «ανθρώπινη φύση».

Στα πλαίσια του φροϋδικού πραγματοποιείται μια ιδιότυπη υποστασιοποίηση του ασυνειδητού, η μετατροπή του σε ανεξάρτητη, παντοδύναμη οντότητα η οποία κυριαρχεί επί της συνείδησης. Η συνείδηση παρουσιάζεται ως το ορατό μέρος ενός παγούβου που στο μεγαλύτερο μέρος του είναι βυθισμένο στη θάλασσα του ασυνειδητού. Το ασυνείδητο εμάνεται ως το βασίλειο του παραλόγου, στη σφαίρα του οποίου δεν υπάρχει λεκτικοποίηση των ψυχικών καταστάσεων, ούτε σαφής διάκριση των πραγματικών γεγονότων από τις φαντασιώσεις. Η άλλη όψη της ανορθολογικής ερμηνείας του ασυνειδητού ως του βασιλείου των τυφλών, άλογων δυνάμεων που εξουσιάζουν τον άνθρωπο είναι η αποδοχή μιας νατουραλιστικής, αναγωγικής ερμηνείας των πρωτόγονων βιολογικών ενστίκτων (της libido και του ενστίκτου του θανάτου) (Freud, 1963). (Freud, χχ.). *Έτσι, η ψυχανάλυση βρέθηκε αιωρούμενη μεταξύ του νατουραλιστικού βιολογισμού (των αντιλήψεων περί παντοδυναμίας των ενστίκτων) και της ασαφούς και συγκεκριμένης περιγραφής αποσπασματικών ψηφιδών των συνειδητών ή ασυνειδητών καταστάσεων (των ονείρων, των αναμνήσεων, των αρχετύπων, κλπ).*

Η εξέταση των παρανομιών ψυχικών προβλημάτων του ατόμου ως απλών σκηνοθεσιών των ασυνειδητών συγκρούσεων οικογενειακής φύσης κατά την πρώιμη παιδική ηλικία (οιδιπόδειο σύμπλεγμα, κ.α.) και η απίπειρα δημιουργία μιας ιδιότυπης αρχαιολογίας του ασυνειδητού επέδρασε στην διαμόρφωση της «αρχαιολογικής» μεθόδου του Μ. Foucault (1987). Στην χαρακτηριστική για την ψυχανάλυση καλινδρόμηση σε προηγούμενες, παρωχημένες βαθμίδες της οντογένεσης του ατόμου άσκησε δριμύτατη κριτική ο V. Frankl που διατύπωσε την άποψη ότι μ' αυτό τον τρόπο υποτιμάται η σημασία διαμόρφωσης συγκροτημένης αντίληψης σχετικά με τον προσανατολισμό και τις προοπτικές της προσωπικότητας στο μέλλον, το νόημα ζωής, κλπ. (Frankl, 1987).

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Κριτική έχει, επίσης, ασκηθεί στην ανάδειξη του ενσώκτου του θανάτου σε θεμελιώδες ένστικτο της «ανθρώπινης φύσης». Η εν λόγω αντιλήψη απέκτησε ιδιαίτερη διάδοση κατά την περίοδο του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, όταν φάνηκε να επικρατούν οι καταστροφικές, αποδομητικές τάσεις, ενώ τα αισιόδοξα ιδανικά του διαφωτισμού υποχώρησαν από το διογκούμενο ρεύμα του καθολικού πεσιμισμού. Η αιτία της τραγωδίας του πολέμου αναζητήθηκε στην «ανθρώπινη φύση», στην κυριαρχία του παραλόγου επί του λογικού, του ασυνείδητου επί του συνειδητού.

Σε αναδιαστολή με το προσωπικό ασυνείδητο που εξετάζεται ως κάποιο ιδιότυπο αμπάρι του ακωημένου υλικού κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου το συλλογικό ασυνείδητο το οποίο επιχείρησε να διερευνήσει ο C.Jung εμπειρίσει ακωημένα στοιχεία από την Ιστορία του ανθρώπινου γένους (Jung, χ.χ.). Τα αρχέτυπα ως έμφυτα, ενστικτώδη μοντέλα συμπεριφοράς παρουσιάζονται ως τα κέντρα, τα δυναμικά πεδία του συλλογικού ασυνείδητου. Η προέλευση της εν λόγω έννοιας, όπως παρατηρούν ορισμένοι μαθητές του C.Jung, πρέπει να αναζητηθεί στον Διονύσιο Αρεοπαγίτη και στον Αυγουστίνο (Jacobi, 1956). Όμως, όπως λέει μια κινεζική παροιμία, όπως παίρνει ξένο παντίλι παίρνει μαζί του και την ξένη μυρωδιά. Έτσι, από την ανρθολογική, μυστικιστική θεολογία και θεοσοφία η έννοια των αρχετύπων μεταφέρθηκε άκριτα στη σφαίρα της επιστημονικής Ψυχολογίας. Η αντίληψη περί πρωτογενούς, συλλογικής, ασυνείδητης ψυχικής υπόστασης μετεξελίχθηκε στην «προλογική σκέψη» του L.Levy -Brühl και διαδόθηκε στην σφαίρα της Ανρθωολογίας (Levy -Brühl, 1922). Μ' αυτό τον τρόπο ενισχύεται η μεθοδολογική σύγχυση και δημιουργούνται πρόσθετες θεωρητικές δυσκολίες για την αναζήτηση της κοινωνικής προέλευσης των τρώπων απεικόνισης της πραγματικότητας κατά τα πρώιμα στάδια της Ιστορίας της ανρθωπότητας.

Παρά τις σημαντικές μεθοδολογικές ανεπάρκειές της η Ψυχολογία του ασυνείδητου συνέβαλλε στην ανίχνευση σημαντικών, «κρυφών» διαστάσεων της ψυχικής ζωής του ανθρώπου τους οποίους αγνοούσε ή υποτιμούσε η Ψυχολογία της συνείδησης. Επίσης, σε αναδιαστολή με την θετικιστική «ψυχολογία των μεταβλητών» που μετατράπηκε σε

κυρίαρχο ρεύμα της Ψυχολογίας κατά τον 20ο αιώνα η ψυχανάλυση στρέφει την προσοχή της στην ανασύσταση του εσωτερικού κόσμου συγκεκριμένων ανρθωπινων υποκειμένων (Holzkamp, 1985) Κατά την άποψή μας, η διαδικασία διερεύνησης του ασυνείδητου δεν κλείνει, αλλά ανοίγει με την ψυχανάλυση. Η θεωρία της προδιάθεσης του μεγάλου γεωργιανού ψυχολόγου D.Uznadze φανερώνει τις τεράστιες δυνατότητες για περαιτέρω έρευνα του ασυνείδητου μέσα από νέες, καινοτόμες θεωρητικές συνθέσεις.

Η συμπεριφορά ως αντικείμενο της Ψυχολογίας

Στο γνωστό άρθρο του J.Watson που έγινε το επιστημονικό μανιφέστο του συμπεριφορισμού διατυπώθηκε η άποψη ότι οι καταστάσεις της συνείδησης δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο πραγματικά επιστημονικής έρευνας, διότι δεν έχουν αντικειμενικό, αποδεικτικό και καθολικό χαρακτήρα. Οι μεθοδολογικές ανεπάρκειες της παραδοσιακής Ψυχολογίας, σύμφωνα με τον J.Watson, είναι ο υποκειμενισμός, η ασάφεια της ενδοσκοπικής μεθόδου, η απουσία αυστηρής αποδεικτικότητας και καθολικότητας των συμπερασμάτων και η αδυναμία επικοινωνίας των ερευνητών στη βάση του προσωπικού βιωμάτων της συνείδησής τους. Η ενδοσκοπική μέθοδος ως μορφή ενατένισης του «Εγώ» του ερευνητή αποτελεί, σύμφωνα με τον J.Watson, το βασικό εμπόδιο για την ανάπτυξη της Ψυχολογίας (Watson, 1913). (Watson, 1998)

Η παραδοσιακή Ψυχολογία της συνείδησης οδηγεί, σύμφωνα με τον J.Watson, στην αναστατωμένη μιας παραχημένης θρησκευτικής, βιταλιστικής αντίληψης περί ψυχής ως κινητήριας δύναμης της συμπεριφοράς (κινητική του «μεταλισμού»). Τα δομικά στοιχεία της συνείδησης (αντίληψη, προσοχή, κλπ) αποτελούν ασάφεις και συγκεκριμένες εκφράσεις που δεν δημιουργούν το υπόβαθρο για την επιστημονική θεμελίωση της Ψυχολογίας ως επιστήμης.

Σε αντιστοιχία με την εν λόγω προσέγγιση αντικείμενο της Ψυχολογίας είναι η μελέτη της συμπεριφοράς του ανρθώπου, των εκόηλων και εξωτερικών αντιδράσεών του από τη γέννηση ως το θάνατο. Η αποστολή του συμπεριφοριστή είναι να προβλέπει τις αντιδράσεις των ατόμων στη βάση της γνώσης των ερεθισμάτων. Σε αναδιαστολή με την υπο-

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

κειμενική μέθοδο μελέτης της συνείδησης μέσω της ενδοσκοπικής προτείνεται η αντικειμενική, ελεγχομένη ετεροπαρατήρηση της συμπεριφοράς.

Η Φυσική παρουσιάζεται ως οδηγήτρια επιστήμη για τη θεμελίωση της Ψυχολογίας ως επιστήμης. Ως μέθοδο της Ψυχολογίας θεωρούνται οι *μέθοδοι των φυσικών επιστημών* (μέθοδοι των εξαρτημένων μεταβλητικών παρατήρηση με χρήση ειδικών οργάνων, τιτ, κλπ). Ο θετικιστικός προσανατολισμός του συμπεριφορισμού εκφράζεται στην απολιτοποίηση του επιστημολογικού μοντέλου των φυσικών επιστημών και στην μηχανιστική προεκβολή των νόμων της φύσης για την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Μια από τις συνέπειες της εν λόγω προσέγγισης συνίσταται στο ότι το πρόβλημα της συνείδησης εκπίπτει, καταργείται και στην ουσία «χαρίζεται» στην υποκειμενική Ψυχολογία (Vygotsky, 1996).

Στην πορεία εμφανίστηκαν αρκετές εκδοχές του συμπεριφορισμού. Σε αντιστοιχία με τον «μεθοδολογικό συμπεριφορισμό» του J.Watson τα συνειδησιακά φαινόμενα υπάρχουν, αλλά εξαιτίας της ασάφειας τους είναι αδύνατο να γίνουν αντικείμενα επιστημονικής ανάλυσης. Οι εκπρόσωποι του «αυστηρού» ή «ριζοσπαστικού» συμπεριφορισμού» απέρριπταν πλήρως την ύπαρξη των συνειδησιακών φαινομένων και πρότειναν την περιγραφή του ανθρώπου στη βάση των εννοιών της Μηχανικής και της Χημείας. Όπως παρατηρεί ο σοβιετικός ψυχολόγος P.Galperin, αν η συμπεριφορά αναχθεί σε ένα σύνολο φυσικών αντιδράσεων, τότε ακόμα και το έργο των μηχανών θα πρέπει να το ονομάσουμε συμπεριφορά (Galperin, 1976, 19).

Ο «ριζοσπαστικός συμπεριφορισμός» του B.Skinner επιστημολογικά εδράζεται στην απόρριψη των υποθετικών, παραγωγικών θεωριών και στην υιοθέτηση μιας εμπειριστικής, επαγωγικής, πειραματικής – περιεργασίας των λειτουργικών σχέσεων μεταξύ της συμπεριφοράς του ατόμου και του εξωτερικού περιβάλλοντος. Τα νοητικά συμβάντα θεωρούνται τεχνητές επινοήσεις – κατασκευές, ενώ τα προσωπικά συμβάντα εξετάζονται ως μορφές συμπεριφοράς. Βασική αποστολή της Ψυχολογίας, σύμφωνα με τον B.Skinner, είναι η *ανάλυση, η πρόβλεψη και ο έλεγχος της συμπεριφοράς* (Smith, 2003).

Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι του συμπεριφορισμού υπερέβησαν την προεκβολή του νόμων που ανακάλυψαν κατά την μελέτη των ζώων (πρότυπο

αντικειμενικής ετεροπαρατήρησης) στην σφαίρα της ανθρώπινης δραστηριότητας, παρουσιάζοντάς τις ως ομοιότυπες μορφές συμπεριφοράς και υποβαθμίζοντας τις ποιοτικές διαφορές τους (Skinner, 1974). Γενικότερα, στον συμπεριφορισμό είναι ισχυρή η τάση αναγωγισμού των σύνθετων μορφών συμπεριφοράς σε απλούστερες, «παρατηρήσιμες» και «μετρήσιμες» αντιδράσεις. Η συμπεριφορά παρουσιάζεται ως ένα σύνολο αλυσιδωτών αντιδράσεων σε αντίστοιχα ερεθίσματα. Το ψυχολογικό περιεχόμενο της συμπεριφοράς εξαφανίζεται και η Ψυχολογία της συμπεριφοράς τείνει να αναχθεί στην Φυσιολογία (ή στην Φυσική, στην Χημεία, στην Τεχνική) της συμπεριφοράς. Η Φυσιολογία της συμπεριφοράς των συμπεριφοριστών εδράζεται στην παραδοσιακή, γραμμική, καρτεσιανή θεωρία των ανατακλαστικών που έχει ξεπεραστεί από σύγχρονες προσεγγίσεις (πχ. τη θεωρία των «λειτουργικών συστημάτων» του P.Anohin που ερμηνεύει με πολύ πιο διαλεκτικό τρόπο τον δυναμικό, κυκλικό χαρακτήρα των φυσιολογικών διαδικασιών στα έμβια όντα) (Anohein, 1978).

Η χαρακτηριστική για τον B.Skinner απόπειρα προεκβολή της συμπεριφοριστικής μεθοδολογίας για την ανάλυση της ομιλίας, της νόησης (των «ανώτερων ψυχικών λειτουργιών») φανέρωσε τα όρια και τους περιορισμούς της εν λόγω κατεύθυνσης. Η κριτική που άσκησε ο N.Chomsky στην θεωρία της γλώσσας του B.Skinner σηματοδότησε την αρχή της παρακμής και της πτώσης του συμπεριφορισμού.

Σε ορισμένες εκδοχές του νεοσυμπεριφορισμού οι βασικές έννοιες της παραδοσιακής Ψυχολογίας της συνείδησης που είχαν αρχικά απορριφθεί εξαγέρχονται με τη μορφή των «ενδιάμεσων μεταβλητών» («γνωσιακοί χάρτες», «διαδικασίες αυτορρυθμισμού», «μύμηση προτύπων», «γνωστικά μοντέλα επεξεργασίας», κλπ). Έτσι, οι συμπεριφοριστές αποδείχθηκαν μεθοδολογικά ανίσχυροι να εφευρίσκουν με συνέπεια το επιστημολογικό τους πρόγραμμα και πολλοί από αυτούς ακολούθησαν τον δρόμο της εκλεκτικιστικής συνένωσης του συμπεριφορισμού με άλλα ρεύματα της Ψυχολογίας.

Επιστημολογικό υπέρβαρο των συμπεριφοριστών προσεγγίσεων είναι η απόρριψη της ύπαρξης κληρονομιάς, έμφυτων μορφών γνώσης και συμπεριφοράς (ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως «tabula rasa») και η υιοθέτηση της *αισθησιοκρατικής, εμπειριστικής αντίληψης* ότι η μάθηση πραγμα-

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

τοποιείται μέσω των συνειρμικών δεσμών ερεθισμάτων και αντιδράσεων, των λειτουργικών συναφών της συμπεριφοράς του ατόμου και του εξωτερικού περιβάλλοντος. Οι διακηρύξεις των J. Watson και B. Skinner ότι μπορούν να διαπαιδαγωγήσουν οποιοδήποτε παιδί και να του προσδώσουν οποιαδήποτε χαρακτηριστικά επιθυμούν εκφράζουν την συμπεριφοριστική ουτοπία για την δημιουργία μιας κοινωνίας πλήρως ελεγχόμενης από τους "τεχνοκράτες της συμπεριφοράς".

Η θεικιστική επιστημολογία των συμπεριφοριστών δεν αποτελεί μια ιδεολογικά «ουδέτερη» και κοινωνικά αποστασιοποιημένη προσέγγιση του αντικείμενου της Ψυχολογίας. Τα πειράματα εκγύμνασης περιστεριών για να κατευθύνουν πυραύλους (πραγματοποιήθηκαν υπό την εποπτεία του B. Skinner) φανεράνουν τον κοινωνικό προσανατολισμό της εν λόγω κατεύθυνσης. Η χαρακτηριστική για τον συμπεριφορισμό απόπειρα αυστηρού ελέγχου, πλήρους προκαθορισμού και στην ουσία χειραγώγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς εδράζεται σε μια λαπλασιανού τύπου μηχανιστική αντίληψη περί πλήρους προβλεψιμότητας των αντιδράσεων του, στην περίπτωση που είναι γνωστό το σύνολο των ερεθισμάτων που ασκούν επίδραση στο συγκεκριμένο άτομο. *Η Ψυχολογία στην ουσία μετατρέπεται σε Μηχανική της συμπεριφοράς και ο ψυχολόγος σε διαχειριστή της συμπεριφοράς των εξυπηρετούμενων του που παρουσιάζονται ως ζωντανά ρομπότ.*

Η προσωπικότητα ως αντικείμενο της Ψυχολογίας

Η «Ανθρωπιστική Ψυχολογία» εμφανίστηκε ως η «τρίτη δύναμη» στην Ψυχολογία που θα έδινε μια εναλλακτική προσέγγιση σε σχέση με την Ψυχανάλυση και τον συμπεριφορισμό. Η Ψυχολογία της προσωπικότητας την οποία επιχειρήσαν να θεμελιώσουν πολλοί από τους πρωταγωνιστές της «Ανθρωπιστικής Ψυχολογίας» συνέβαλλε στην διερεύνηση θεμάτων που μέχρι τότε απασχολούσαν τους ποιητές, τους καλλιτέχνες, τους ιστορικούς, κλπ. Τα ανθρώπινα πάθη, τα αλληλοσυγκρουόμενα κίνητρα, τα βιώματα των υποκειμένων που μέχρι τότε αντιμετωπιζόνταν ως περιθωριακά ζητήματα και άφησαν αδιάφορη την ακαδημαϊκή Ψυχολογία ήρ-

θαν στο προσκήνιο και αναδείχθηκαν κεντρικά θέματα της Ψυχολογίας. Η Ψυχολογία άρχισε να γίνεται «ενδιαφέρουσα», «ρομαντική» επιστήμη που μελετά «το δράμα της ζωής».

Σύμφωνα με τον Α. Maslow αντικείμενο της Ψυχολογίας είναι η μελέτη της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο Α. Maslow υιοθετούσε την νατουραλιστική αντίληψη ότι η ανθρώπινη φύση είναι «καλή» (ή ουδέτερη όχι, όμως, «κακή»), αλλά αδύνατη και ευαίσθητη (Maslow, 1968). Σύμφωνα με την ίδια προσέγγιση οι βασικές ανάγκες του ανθρώπου (γνωστή είναι η κλίμακα των αναγκών την οποία πρότεινε: φυσιολογικές ανάγκες, ανάγκη για ασφάλεια και υποστήριξη από απειλές, ανάγκη για επικοινωνία και αγάπη, ανάγκη αναγνώρισης και σεβασμού, ανάγκη για αυτοπραγμάτωση) έχουν *έμφυτο* χαρακτήρα και *φυσική* προέλευση. Η νατουραλιστική αντίληψη ότι ο πολιτισμός θα πρέπει να συμβάλλει στην πραγμάτωση των βιολογικών κλίσεων της ανθρώπινης φύσης οδήγη στην αποκοινωνικοποίηση των αναγκών, στην απόκρυψη του συγχροσιακού χαρακτήρα της αναζήτησης μέσω αναστολής των ατομικών και κοινωνικών αναγκών στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία και στην αποστομοποίηση τους (στην υποτίμηση του γεγονότος ότι οι άνθρωποι ανάγκες αποτελούν προϊόν της διαδικασίας ιστορικής ανάπτυξης).

Μια από τις σημαντικότερες κατευθύνσεις της Ανθρωπιστικής Ψυχολογίας συνδέθηκε με την υπαρκτική ανάλυση και την υπαρκτική ψυχοθεραπεία (ο L. Binswanger ονομάζει την προσέγγιση του Daseinsanalyse). Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι αυτής της κατεύθυνσης είναι οι L. Binswanger, Minkowski, R. Mey, V. Frankl οι απόψεις των οποίων επηρεάστηκαν από τους υπαρκτιστές και φαινομενολόγους φιλοσόφους (S. Kierkegaard, M. Heidegger, J. Sartre, E. Husserl, K. Jaspers, κ.α.)

Οι υπαρκτιστές ψυχολόγοι απορρίπτουν την διάσπαση του κόσμου σε υποκείμενο – αντικείμενο. Η εν λόγω διάκριση χαρακτηρίστηκε από τον L. Binswanger ως «ο καρκίνος της Ψυχολογίας», ενώ ο R. Mey θεωρούσε ότι οι καταβολές της βρυσκοντία στην δυτική φιλοσοφία της περιόδου της Αναγέννησης (Mey, 2001, 114). *«Δεν υπάρχει αλήθεια ή πραγματικότητα για ένα ζωντανό ανθρώπινο πλάσμα, εκτός από εκείνη που συμμετέχει, τη συνειδητοποιεί ή έχει κάποια σχέση μαζί της»* (May,

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

1980, 24). Όμως, η προτεινόμενη από τους υπαρξιστές ψυχολόγους υπέρβαση της ρήξης αντικειμένου - υποκειμένου έχει φαινομενικό, εμφανειακό χαρακτήρα και οδηγεί στην ταύτιση τους στο πλαίσιο του υποκειμένου και στην αναγωγή της Ψυχολογίας στην φαινομενολογική ανάλυση των προσωπικών βιωμάτων του υποκειμένου. Η αντικειμενική πραγματικότητα που υπάρχει έξω και ανεξάρτητα από την συνείδηση του υποκειμένου ερμηνεύεται ως μεταφυσική παραδοχή

Μια από τις συνέπειες της εν λόγω παραδοχής είναι η υιοθέτηση της *ιδεογραφικής* μεθόδου διερεύνησης του κόσμου των βιωμάτων ξεχωριστών προσωπικοτήτων και η απόρριψη της «νομοθετικής μεθόδου», η οποία, κατά την άποψη των υπαρξιστών, οδηγεί στον θετικισμό, στον τεχνικισμό, στην απώλεια του ατόμου μέσα στην μάζα. Η μέθοδος υελέτη περίπτωσης που εφάρμοσαν στην ψυχαναλυτική τους πρακτική οι L. Binswanger και E. Minkowski, η ανάλυση των προσωπικών εμπειριών του V. Frankl στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης και ορισμένα έργα της υπαρξιακής λογοτεχνίας των J. Sartre και A. Camus αποτελούν μερικές εκδοχές της ιδεογραφικής μεθόδου.

Στα έργα των υπαρξιστών σε πρώτο πλάνο παρουσιάζονται οι τραγικές διαστάσεις της ανθρώπινης υπαρξης («ατά τον J. Sartre «δεν υπάρχει διέξοδος»), η αγωνία, η σύγκρουση του ατομικού υποκειμένου και του θητικού νόμου (ή του πολιτισμού), η αυτοαπόρριψη της αυθεντικότητας του Είναι του ατόμου, η συνάντηση της ανθρώπινης ύπαρξης με τον θάνατο, κλπ. Η επίγνωση των προσωπικών επιθυμιών και, κατά συνέπεια, η αποδοχή της μοναδικότητας και αυθεντικότητας του ατόμου οδηγεί, σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, στην συναίσθηση της ευθύνης του και της *απόλυτης μοναξιάς του, της καταδίκης του να είναι ελεύθερος* (ενώ η άρνηση της αυτοσυνείδησης οδηγεί στην προσαρμογή και στην νευρώση).

Αρκετοί εκπρόσωποι της Ανθρωπιστικής και Υπαρξιακής Ψυχολογίας συγκέντρωσαν την προσοχή τους στην περιγραφή των *οριακών βιωμάτων*, στην *έκταση*, στην ψυχική ανάταση του ατόμου (θρησκευτικά βιώματα, εμπειρίες δημιουργίας, ιερβάνα, κλπ) (Maslow, 1968). Αυτή η τάση είναι ιδιαίτερα έκδηλη στην Transpersonal Psychology οι εκπρόσωποι της οποίας προσανατολίστηκαν στην

αναζήτηση των οριακών, εκστατικών καταστάσεων της συνείδησης, της μυστικιστικής εμπειρίας και συνδέθηκαν με την παραψυχολογία, τις οσμαστικές τελετουργίες, τον σουφισμό, κλπ.

Οι υπαρξιακοί ψυχολόγοι, επίσης, τείνουν στην φειτοποίηση της άμεσης, μη διαμεσολαβημένης μέσω εννοιών επαφής του ατόμου με τον κόσμο, και στην ουσία θέτουν την αισθητική (ποιητική) στη θέση της επιστημονικής σύλληψης του κόσμου. Ο άκρατος αισθητισμός ανοίγει το δρόμο για την έλευση του ανορθολογισμού και του μυστικισμού.

Η αποδοχή της αντίληψης ότι η μελέτη της προσωπικότητας αποτελεί αφηρητικό σμμελο για την θεμελίωση της Ψυχολογίας δεν υιοθετείται μόνο από τους υποστηρικτές της Υπαρξιακής και Ανθρωπιστικής Ψυχολογίας. Προσωναλιστικές προσεγγίσεις με διαφορετικούς θεωρητικούς προσανατολισμούς υιοθετούν οι W. Stern, G. Allport, B. Apaniev, A. Asmolov και πολλοί άλλοι ψυχολόγοι.

Η χαρακτηριστική για τους προσωναλιστές εξέταση της ανθρώπινης συνείδησης και της προσωπικότητας ως αυθίπαρκτων οντοτήτων δημιουργεί ανυπερβλήτες δυσκολίες για την διερεύνηση της φυλογενετικής ανάπτυξης του ψυχισμού. Ο προσωπικεντρικός (και συχνά ατομικεντρικός) προσανατολισμός της προσωναλιστικής Ψυχολογίας δυσχεραίνει, επίσης, την κατανόηση της προσωπικότητας στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων. Οι προσωναλιστικές προσεγγίσεις, ανεξάρτητα από το αν έχουν τις καταβολές τους στην υλιστική Ανθρωπολογία του L. Feuerbach ή στην ιδεαλιστική ανθρωπολογία του I. Fichte, οδηγούν στην επαναφορά της αντιπαράθεσης υποκειμένου - αντικειμένου και στην αναπαραγωγή των γνωστών μεθοδολογικών αντινομιών των κοινωνικών επιστημών (άτομο - κοινωνία, φύση - άνθρωπος).

Μεταμοντέρνα στροφή στη μελέτη του «λόγου» (discourse)

Η συζήτηση για το μεταμοντέρνο στη σφαίρα της λογοτεχνικής κριτικής και της αρχιτεκτονικής κατά τη δεκαετία του 1960 μεταφέρθηκε σταδιακά στα σημαντικότερα πεδία των κοινωνικών επιστημών κατά την περίοδο 1970 - 1980. Οι εκπρόσωποι του μεταμοντερνισμού πρότειναν την απόρριψη των «μεγάλων αφηγήσεων» (των ολιστικών προσεγγίσε-

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ων) στην επιστήμη προτάσσοντας τις αρχές της αντιστοιχοκρατίας και του αναθεμελιωτισμού. Οι ιδέες των J.Lyotard, J.Derrida, M.Foucault, R.Rorty άσκησαν σημαντική επίδραση στην διαμόρφωση μεταμοντέρνας Ψυχολογίας. Σημαντικότεροι εκπρόσωποι της μεταμοντέρνας Ψυχολογίας αναδείχθηκαν οι K.Gergen (1997) και S.Kvale (1992).

Στα πλαίσια του μεταμοντερνισμού ασκήθηκε δίκαιη κριτική στην τάση φυσιοποίησης του αντικειμένου της Ψυχολογίας και της παρουσίας του ως μιας στατικής, αμετάβλητης, φυσικής πραγματικότητας, ανεξάρτητης από την συνείδηση του παρατηρητή και του πλαισίου εντός του οποίου αυτός διαμορφώνεται. Δίχως αμφιβολία το γνωστικό αντικείμενο της Ψυχολογίας δεν μοιάζει με την Ωραία Κοιμημένη του Αδάμου που ο ερευνητής - πριγκιπόπουλο θα την αναστήσει με το μαγικό φύλλ της έρעυνάς του (Danzinger, 1990). (Πουρκός, 2000).

Το αντικείμενο της επιστήμης εξετάζεται από τους εκπροσώπους του μεταμοντερνισμού ως προϊόν των πρακτικών του λόγου (*discourse*) και όχι ως κάποιο πεδίο που ενυπάρχει ανεξάρτητα από την συνείδηση του υποκειμένου (βλ. Foucault, 1987, 77). Η Ψυχολογία, σύμφωνα με τους μεταμοντερνιστές, ασχολείται με την ανάλυση του λόγου που αναδύεται εντός των συγκεκριμένων μορφών αλληλεπίδρασης των ανθρώπων και σε καμία περίπτωση δεν έχει την μορφή κάποιας καθολικής αλήθειας. Όπως στις αρχές του 20ου αιώνα, κατά την περίοδο της μεθοδολογικής κρίσης της Φυσικής διαδόθηκε η αντίληψη ότι «η ύλη εξαφανίστηκε», έτσι στα τέλη του 20ου αιώνα εξαπλώνεται η αντίληψη ότι «το αντικείμενο (και το υποκείμενο) πέθανε». Υπάρχουν μόνο «κατασκευές», «κείμενα», «δίκτυα συμβολικών διαντιδράσεων», δηλαδή θολά, ασαφή, ρευστά «γλωσσικά παιχνίδια», φηνές απομιμήσεις νοητικής δραστηριότητας που λοιδορούν και υπονομεύουν την οιαδήποτε απόπειρα συστηματικής διερεύνησης κάποιου συγκεκριμένου γνωστικού αντικειμένου. Η «Ψυχολογία του λόγου» (“Discursive psychology”) αποστασιοποιείται από την χαρακτηριστική για την «γνωσιακή επιστήμη» ανάλυση των νοητικών μηχανισμών του απομονωμένου ατόμου και επικεντρώνει την προσοχή της στη διερεύνηση του πολιτισμικού συγχεύμενου (Harte & Stearns, 1995).

Σε αντιδιαστολή με το κυρίαρχο ρεύμα της ακαδημαϊκής Ψυχολογίας οι εκπρόσωποι της Μεταμο-

ντέρνας Ψυχολογίας προσοδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στην ανάδειξη και στην περιγραφή των επιμέρους καταστάσεων της καθημερινής ζωής, των διαφορών και των πολιτισμικών ταυτοτήτων που αναπτύσσονται στα άτομα στην συμβολική (γλωσσική) διαντιδρασί τους. Έτσι, η κοινωνία διασπάται και κατακερματίζεται σε πολλαπλά, ασύμβατα μεταξύ τους δίκτυα σχέσεων που διαμορφώνονται στη βάση επιφανειακών, ευκαιριακών, «πολιτισμικών» κριτηρίων, ενώ οι ενδότεροι, ουσιαδεις κοινωνικοί δεσμοί των ανθρώπων αποξιώνονται και παρουσιάζονται ως κάτι το μη ουσιαστικό και δευτερεύον. Μια ακόμα σημαντική συνέπεια του μεταμοντερνισμού συνίσταται στην υιοθέτηση μιας γλωσσολογικής, «σημειωτικής» προσέγγισης που μετατρέπει την ομιλία σε δημιουργό της συνείδησης. Ο A.Brushlinsky ασκεί δίκαιη κριτική στην «αφηγηματική» Ψυχολογία του J.Bruner (1997) που *υποτιμά τις αισθησιοπρακτικές αλληλεπιδράσεις του παιδιού με τον κόσμο* (Brushlinsky, 2003, 12).

Η μεταμοντέρνα Ψυχολογία υιοθετεί την κονστρουκτιβιστική αντίληψη περί κατασκευής της ψυχολογικής γνώσης (κατά συνέπεια, και του αντικειμένου της Ψυχολογίας) (Confrey, 1995). Οι εκπρόσωποι του μεταμοντερνισμού στηριγμένοι σε «αντιστοιχοκρατικές» παραδόσεις θέτουν υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, ανεξάρτητης από την συνείδηση των δρώντων υποκειμένων και του γλωσσικού συστήματος στη βάση του οποίου αυτοί επικοινωνούν. Η υποκειμενοποίηση της επιστημονικής γνώσης οδηγεί στην σχετικοκρατία, στην απόρριψη της δυνατότητας προσέγγισης της αντικειμενικής αλήθειας. Η έννοια της αντανάκλασης απορρίπτεται ως μηχανιστική, η διαφορά σημαίνοντας – σημαίνονα κων καταργείται και ενιοχείται η σύγχυση του «κατασκευασμένου» και του πραγματικού κόσμου μια και οι κοινωνικές διαδικασίες παρουσιάζονται ως συμβολικές (γλωσσικές) κατασκευές. Φιλοσοφικό υπόβαθρο του κονστρουκτιβισμού είναι ο υποκειμενικός ιδεαλισμός, η παραδοχή ότι η αντικειμενική πραγματικότητα ταυτίζεται με ένα σύνολο αισθητηριακών αντιλήψεων. Αυτή η προσέγγιση εκφράζεται στην περιφρασμένη του G.Berkley «esse i percipi».

Η «αποδόμηση», ο «θάνατος» του υποκειμένου πραγματοποιείται μέσα σε ένα παιχνίδι σημάτων, γλωσσικών δομών ή συσχετίσεων με τους «άλλους»

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

που παρουσιάζονται ως ρυθμιστές της καθημερινής ζωής. Η αντίληψη περί αυτόνομου, αυτοκαθοριζόμενου υποκειμένου που αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες αφερτηριακές παραδοχές της Φιλοσοφίας κατά την εποχή των Νεωτέρων Χρόνων αμφισβητείται. Το υποκείμενο γίνεται τμήμα του «κειμένου» για τον κόσμο (Lonlie, 1992). (Kvale, 1992). Ο άνθρωπος ως υπερβατικό υποκείμενο απορρίπτεται και αντικαθίσταται από πολυάριθμα δίκτυα «γλωσσικών παιχνιδιών» μέσω των οποίων διαμορφώνεται η συμπεριφορά των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτά (Lyotard, 1993)

Μια ακόμη διάσταση του μεταμοντερνισμού είναι η αποδιαφοροποίηση, η κατάργηση των ορίων μεταξύ των επιστημονικών κλάδων, μεταξύ επιστήμης και τέχνης. Η μίξη, ο εκλεκτικισμός, το διεπιστημονικό «ζάμπινγκ» νομιμοποιούνται. Μια από τις διαστάσεις αυτής της καθολικής αποδιαφοροποίησης συνίσταται στην κατάργηση των διαχωριστικών γραμμών καθημερινής συνείδησης και επιστημονικής γνώσης και τη σύγχυση του βιωματικού με το επιστημονικό. *Η επιχειρούμενη από τους μεταμοντερνιστές αποδόμηση της εννοιολογικής νόησης ωθεί στην επιστροφή στην προεπιστημονική νόηση βάσει πλεγμάτων ή ακόμα και σε ένα πρωτόγονο συγκρητισμό που στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα κολάζ ημικατεργασμένων δομικών υλικών, ένα συνονθύλευμα ανομοιογενών «θρυμμάτων» πολιτισμού.*

Η Ψυχολογία στο σταυροδρόμι

Η ανάλυση των σημαντικότερων προσεγγίσεων σχετικά με το γνωστικό αντικείμενο της Ψυχολογία φανερώνει την πολυδιάσπαση της ψυχολογικής γνώσης σε «πολλαπλές αυτοκρατορίες» που αναπτύσσονται ανεξάρτητα μεταξύ τους, ενώ το κοινό πεδίο τους τείνει να περιοριστεί. Μια από τις σημαντικότερες εκφάνσεις της κρίσης της Ψυχολογίας που έγινε αντικείμενο ανάλυσης από αρκετούς ψυχολόγους στις αρχές του 20ου αιώνα (J Politzer, K.Bulleit, L.Vygotsky) είναι η σύγκρουση των απόψεων σχετικά με το αντικείμενο και την μέθοδο της εν λόγω επιστήμης.

Πίσω από την επιφανειακή πολυμορφία των

συνάφεια πολλών απ' αυτές: έτσι, η υπαρξιακή προσέγγιση του γνωστικού αντικείμενου της Ψυχολογίας συγκλίνει με την φαινομενολογική Ψυχολογία και την Ερμηνευτική της συνείδησης. Ακόμα και η φροϋδική Ψυχολογία του ασυνείδητου μεθοδολογικά συμπλέει με την φαινομενολογία της συνείδησης. Η ψυχαναλυτική ερμηνευτική των παροντικών ψυχικών καταστάσεων του υποκειμένου ως απλών σκηνοθεσιών του ασυνείδητου συγκρούσεως της πρώιμης παιδικής ηλικίας συγκλίνει με την μεταμοντέρνα, «αρχαιολογική» ερμηνευτική των ασυνείδητων δομών της καθημερινότητας. Από την άλλη μεριά ο συμπεριφοριστικός αντικειμενισμός έχει τις μεθοδολογικές καταβολές του στην Ψυχοφυσική του G.Fechner, ακόμα και στην Φυσιολογική Ψυχολογία του W.Wundt. Έτσι, οι σημαντικότερες προσεγγίσεις του αντικείμενου και της μεθόδου της Ψυχολογίας μεθοδολογικά δεν υπερβαίνουν την σύγκρουση «αντικειμενικής» και «υποκειμενικής» Ψυχολογίας. Η καθέμία από τις προαναφερόμενες κατευθύνσεις ανταρπατίζεται στις αντίθετες προσεγγίσεις και ταυτόχρονα, μεθοδολογικά τις προϋποθέτει και με συγκαλυμμένο τρόπο τις αναπαράγει.

Όμως, η αναπαράγωγή του διόλου αντικειμενισμού – υποκειμενισμού δημιουργεί την προοπτική διάσπασης της Ψυχολογίας τουλάχιστον σε δυο αυτόνομες αντικείμενες με ανεξάρτητα γνωστικά αντικείμενα και διαφορετικές μεθόδους επιστημονικής έρευνας: την «Φυσικοεπιστημονική» Ψυχολογία και την «κατανούσα», περιγραφική Ψυχολογία Στην «Φυσικοεπιστημονική» Ψυχολογία επικρατεί η τάση βιολογικοποίησης του ψυχισμού και η υιοθέτηση θετικιστικών τεχνικών ανάλυσης του (χρησιμοποίηση ποσοτικών μετρήσεων, παραμετροποίηση, μοντελοποίηση, κλπ.). Η «κατανούσα», περιγραφική Ψυχολογία επικεντρώνεται στην περιγραφή και στην ανάλυση των βαθύτερων δομών της συνείδησης, των βιωμάτων, των προθέσεων των υποκειμένων, κλπ. Η νατουραλιστική προσέγγιση του γνωστικού αντικείμενου της Ψυχολογίας που έχει ιδιαίτερη εξάπλωση στη σφαίρα των νευροεπιστημών αφήνει ανεξήγητα τα φαινόμενα τα οποία σχετίζονται με την συνείδητη εμπειρία του υποκειμένου και αναπόφευκτα ωθεί στην υποκειμενοποίηση και ιδεαλιστική ερμηνεία τους. Έτσι, η οντολογική διάσπαση του γνωστικού αντικείμενου της Ψυχολογίας

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

μεταξύ της λειτουργίας του εγκεφάλου και της συνειδητής εμπειρίας του υποκειμένου που η σχέση τους, όπως αναγνωρίζει ο D.Chalmers, μετατρέπεται σε μυστήριο (Chalmers, 1995). Έτσι, ο μεθοδολογικός δυϊσμός στη σφαίρα της Ψυχολογίας ανοίγει το δρόμο στον μυστικισμό και στον ανορθολογισμό που αποκτούν ιδιαίτερη διάδοση στις μέρες μας.

Η αναπαραγωγή του μεθοδολογικού δυϊσμού στην σφαίρα της Ψυχολογίας εκφράζεται, επίσης, στην αντίληψη του J.Piaget ότι οποιαδήποτε ψυχολογική εξήγηση καταλήγει, σε τελευταία ανάλυση, είτε στην Λογική (πιανόει την Τυπική Λογική) είτε στην Φυσιολογία (Piaget, 1981). Όμως, σ' αυτή την περὶπτωση η Ψυχολογία παύει να υπάρχει ως σχετικά ανεξάρτητη επιστήμη και τα «υπολείμματα» της ενσωματώνονται στην Φυσιολογία και στην Τυπική Λογική αντίστοιχα. Οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις του δίπολου αντικειμενισμού – υποκειμενισμού εδράζονται, κατά την άποψή μας, στον καρτεσιανό δυϊσμό· η Φυσιολογία του Σώματος υποτάσσεται στους νόμους της Μηχανικής, ενώ η νόηση ως απόλυτο υποκείμενο δομεί παραγωγικά την γνώση στη βάση κάποιων «έμφυτων» ιδεών.

Έτσι, παραμένει ανοικτό το ερώτημα σχετικά με την ύπαρξη κάποιου κοινού πεδίου μεταξύ των δια-

φοροποιούμενων κατευθύνσεων και κλάδων της Ψυχολογίας που όλο και περισσότεροι διεκδικούν ανεξάρτητη εκπροσώπηση και ανάπτυξη; Είναι άραγε πιθανή η διάσπαση της Ψυχολογίας σε ξεχωριστές επιστήμες και η αφομοίωσή της σε γειτονικούς κλάδους; πχ. η ενσωμάτωση της Ψυχοφυσιολογίας στις Νευροεπιστήμες, της Κοινωνικής Ψυχολογίας στην Κοινωνιολογία, της Ψυχογλωσσολογίας στην Γλωσσολογία, της Πολιτισμικής Ψυχολογίας στην Ανθρωπολογία, κλπ. Μπορεί να αποτελέσει διεξοδό σ' αυτή την κατάσταση η τυπική συνύπαρξη στο πλαίσιο της ίδιας επιστήμης αλληλοαποκλειόμενων κλάδων και προσεγγίσεων που υιοθετούν ριζικά διαφορετικές προσεγγίσεις του αντικείμενου και της μεθόδου επιστημονικής έρευνας; Ή μήπως η τεχνητή συνένωση θεωρητικά ανομοιογενών κλάδων και κατευθύνσεων οδηγεί στον μεθοδολογικό αναρχισμό και σ' ένα μεταμοντέρνο εκλεκτικισμό; Η Ψυχολογία θα παραμείνει ανεξάρτητη επιστήμη ή θα μετατραπεί σε επιμέρους κλάδο μιας ευρύτερης συνθετικής επιστήμης, η οποία υπερβαίνει τα μεθοδολογικά αδιέξοδα της παρούσας φάσης ανάπτυξης των κοινωνικών και φυσικών επιστημών; Στα παραπάνω ερωτήματα δεν υπάρχουν εύκολες απαντήσεις και θα πρέπει να γίνουν αντικείμενα περαιτέρω έρευνας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Anohin, P.(1978). Φιλοσοφικές διαστάσεις της θεωρίας του λειτουργικού συστήματος. Μ.: Hauka.
2. Βαζιούλι, Β. (1998). Λογική της Ιστορίας. Μόσχα: MGU.
3. Bassin, F. (1971). Για την ανάπτυξη των απόψεων σχετικά με το αντικείμενο της Ψυχολογίας. *Voprosi Psichologii*, N.4, 101-113.
4. Bozonits, L. Neimark, M. (1972). Τα «σημαντικά βιώματα» ως αντικείμενο της Ψυχολογίας, *Voprosi Psichologii*, N.1, 130-134.
5. Brushlinsky, A. (2003). Ψυχολογία του υποκειμένου. *Psichologicheskii Zhurnal*, t.24, N.2, 7-14.
6. Bruner, J.(1997). Πράξεις νοήματος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
7. Cahan, E. & White, S.(1992). Proposal for a Second Psychology, *American Psychologist*, Vol.47, No.2, 224-235.
8. Chalmers, D.(1995). The Puzzle of Conscious
9. Confrey, J. (1995) How compatible are Radical Constructivism, Sociocultural Approches and Social Constructivism. In L.Steffe & J.Gale (eds.) *Constructivism in Education* (pp 185 – 225).
10. Danzinger, K. (1980). Wundt and the two tradition of Psychology. In R.Rieber (edit.) *Wilhelm Wundt and the making of the scientific psychology* (pp.77-87). New York: Plenum Press.
11. Danzinger, Z. (1990). *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Δαφέρμος, Μ. (2002). Η πολιτισμική-ιστορική θεωρία του L.Vygotsky. Αθήνα: Ατραπός.
13. Δαφέρμος, Μ. (2003). Μια απόπειρα μεθοδολογικής κριτικής των κοινωνιολογικών ερμηνειών της εκπαίδευσης. *ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ*, N.129, σ.91-107.
14. Dilthey, V. (1977). *Descriptive Psychology and Historical Understanding* Translated by Richard

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

- 15 Foucault, M (1987) Η αρχαιολογία της γνώσης
Αθήνα Εξάντας
- 16 Frankl, V.(1987). Ψυχοθεραπεία και υπαρξισμός. Αθήνα: Ταυαός.
- 17 Freud, S (χχ). Βασικές αρχές της ψυχανάλυσης. Αθήνα Αβραάμ
- 18 Freud, S. (1913). The interpretation of dreams. New York Macmillan
- 19 Freud, S.(1963) The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. London, V.21.
- 20 Galperin, P (1976). Εισαγωγή στην Ψυχολογία. Moscow. MGU.
- 21 Galperin, P. (2002) Για το αντικείμενο της Ψυχολογίας Ζητήματα Ψυχολογίας, Ν 5, 4-13.
- 22 Geigen, K & Geigen M. (1997a) Toward a Cultural Constructionist Psychology, Theory and Psychology, 7 31-36
- 23 Gergen, K (1997b) Ο κορεσμένος Εαυτός Αθήνα Ελληνικά Γράμματα
- 24 Gipepreiter, W. (1996). Εισαγωγή στην Ψυχολογία Moscow Scheio
- 25 Harre, R.&Stearns, P.(1995). Introduction: Psychology as Discourse Analysis, in R.Harre, & P Stearns (eds) Discursive Psychology in Practice (1-8) London: SAGE Publication
- 26 Holzkamp, K.(1985). Zur Stellung der Psychoanalyse in der Geschichte der Psychologie, Internationale Ferienuniversität Kritische Psychologie. Innsbruck.
- 27 Husserl E (1988) Η Φιλοσοφία ως αυστηρή επιστήμη Αθήνα. Ροές.
- 28 Inyan, G (1972) Άνθρωπος, ψυχισμός και αντικείμενο της Ψυχολογίας, Vorprosi Psychologii, Ν 2, 128- 132.
- 29 Jacobi, J. (1956). Die Psychologie von C.G Jung. Zurich Raschler
- 30 Jarosevsky, M (1971) Το αντικείμενο της Ψυχολογίας και η κατηγοριακή του δομή, Vorprosi Psychologii, Ν 3, 110-121.
- 31 Jung, K(χχ). Αναλυτική Ψυχολογία. Αθήνα: Γκοβόσης.
- 32 Kohler, W. (1959). Gestalt Psychology Today, American Psychologist, 14, 727-734.
- 33 Kvale, S (1992). Postmodern Psychology. a Contradiction in Terms? In S Kvale (edit) Psychology and Postmodernism (31-54) London: SAGE
- 34 Leahy, T (1996) A History of Psychology. New Jersey Prentice Hall
- 35 Leibin, V. (1990). Ο Freud, η ψυχανάλυση και η σύγχρονη δυτική φιλοσοφία Μ.: Polit.Liter.
- 36 Levy -Bruhl, L.(1922). Primitive Mentality. London: Allen&Unwin.
- 37 Lyotard, J.(1993) Η μεταμοντέρνα κατάσταση. Αθήνα: Γνώση.
- 38 Lovlie, L.(1992). Postmodernism and Subjectivity In S.Kvale (edit) Psychology and Postmodernism (119-134). London: SAGE.
- 39 Maslow, A. (1968). Toward a Psychology of being. New York: Van Nostrand.
- 40 Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. New York: Harper & Row.
- 41 May, R.(1980). Υπαρξιακή Ψυχολογία. Αθήνα: Επίκουρος
- 42 Mey, R. (2001). Existential Psychology. Existence: a new Dimension in Psychiatry and Psychology. Moscow: Ekcmo-Press.
- 43 Piaget, J.(1981) The psychology of intelligence. London: Routledge and Paul.
- 44 Piaget, J.(1997). Σοφία και ψευδαισθήσεις της Φιλοσοφίας. Αθήνα: Γνώση.
- 45 Ponomariou, J. (1971). Ψυχολογία και αντικειμενική πραγματικότητα Vorprosi Psychologii, Ν.6, 131- 139.
- 46 Πουρκός, Μ. (2000) Η κοινωνικά κατασκευασμένη ψυχολογική γνώση. Ι.Νέστορος & Β.Πεσμαζόγλου & Μ.Σαματάς (επιμ.) Σύγχρονα ρεύματα στις κοινωνικές επιστήμες (411-435). Αθήνα: Τυταθεΐα.
- 47 Sartre, J (χχ.) Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός. Αθήνα: Αρσενίδης.
- 48 Searle, J (1997). Ανακαλύπτοντας ξανά το νου. Αθήνα Γκοβόσης.
- 49 Skinner, B.(1974). About behaviorism. New York: Alfred Knopf.
- 50 Smith, N. (2003). Current systems in psychology. Moscow: Wadsworth - Olma Press.
- 51 Tolman, C.(1992) Positivism in Psychology, Historical and Contemporary Problems. New York-Berlin: Springer - Verlag
- 52 Vygotsky, L. (1996). Η ψυχολογία ως φαινόμενο του πολιτισμού Μόσχα. Βορόνεζ.
- 53 Voloshinov, V. (1993). Φροσδιόςμος. Moscow: Labirint.
- 54 Watson, John B (1913). Psychology as the behaviorist views it, Psychological Review, 20, 158-177.
- 55 Watson, J.B (1924/1925) Behaviorism. New York: People's Institute Publishing Company.